

در جست و جوی پیشرفت و رهایی از سلطه خارجی

شکست‌های نظامی و سیاسی از روسیه و انگلستان استعمارگر در دوره قاجار نتایج زیان‌باری برای کشور ما داشت، اما ایرانیان را بیش از پیش متوجه ارزش علم کرد و توانمندی‌های صنعتی اروپاییان را آشکار ساخت. به‌علاوه برخی از سیاستمداران، اندیشمندان و عالمان دینی برای پیشرفت ایران به چاره‌جویی پرداختند و برای حفظ استقلال و پیشرفت کشور خود کارهایی انجام دادند.

برای اولین بار تلاش برای نوسازی و اصلاح امور کشور در دوره قاجار توسط چه کسی انجام شد؟

عباس میرزا، ولیعهد فتحعلی‌شاه و فرمانده لشکر ایران در جریان جنگ با روسیه، متوجه تأثیر علم و صنعت بر پیشرفت‌های نظامی آن کشور و دیگر کشورهای اروپایی شد. عباس میرزا یکی از نقاط قوت روس‌ها را در جنگ، برخورداری آنها از دانش و تجهیزات پیشرفته نظامی می‌دانست. او به این نتیجه رسید که تا تغییری در جهت پیشرفت‌های علمی و صنعتی در ایران ایجاد نشود، تعداد زیاد سپاهیان ایران و دلاوری و فداکاری‌های آنها، برای پیروزی کافی نیست اقدامات عباس میرزا برای پیشرفت ایران چه بود؟

به گمان عباس میرزا، یکی از اقدامات لازم برای پیشرفت ایران، فرستادن افرادی به انگلستان برای فراگیری علوم و فنون جدید بود. این افراد برای تحصیل در رشته‌های فنی، نظامی و پزشکی به اروپا رفتند و به تدریج زمینه‌آشنایی با دستاوردهای کشورهای اروپایی را فراهم آوردند. عباس میرزا همچنین برای آگاهی از اوضاع کشورهای اروپایی، دستور داد کتاب‌هایی را در موضوع تاریخ آن کشورها به فارسی ترجمه کنند. در آن دوره صنعت چاپ تازه به ایران راه یافته بود. عباس میرزا در آستانه لشکرکشی برای دفاع از هرات که به اشغال انگلیس متجاوز درآمده بود، به طرز مشکوکی، از دنیا رفت و فتحعلی‌شاه، پسر عباس میرزا - محمد میرزا - را به ولیعهدی برگزید.

عباس میرزا در نامه‌ای به وزیر خارجه فتحعلی‌شاه می‌نویسد:

«والله! بالله! روس این قدر قوی نیست که مردم شهرت می‌دهند. به خدا، اگر کار به قاعده و رویه [نظم] شود و اسباب [مقدمات] کار به وقت برسد، چاره [مقابله با] آنها به فضل الله صعوبت [سختی] ندارد. پارسال کم مانده بود [شهر] تفلیس را خالی کنند و از [شهرهای] باکو و قبه در روند».

یکی از اعضای سفارت انگلیس در اوایل سلطنت ناصرالدین‌شاه نیز می‌گوید: «فتوحات فرماندهان روس بیشتر ناشی از سستی شاه و نارضامندی اتباعش بود نه از برکت فنون جنگی یا هنرنمایی یا از جهت فعالیت فوق‌العاده آنها»

عباس میرزا

عباس میرزا در جریان جنگ با روسیه شاهد پیشرفتهای علمی، صنعتی و نظامی آن کشور و دیگر کشورهای اروپایی شد و متوجه شد که با وجود تعداد زیاد سپاهیان ایران و دلاوری و فداکاری آنها، روسها به دلیل برخورداری از دانش و تجهیزات پیشرفته نظامی پیروز شدند. سرانجام به این نتیجه رسید که باید تغییراتی در کشور ایجاد کند

فعالیت

- ۱- چرا عباس میرزا به فکر نوسازی و اصلاح کشور افتاد؟
- ۲- فکر می کنید اگر یک کشور از دشمن خود درخواست کمک کند، دشمن تمام تجربه ها و دانش مورد نیاز برای اصلاح یا پیشرفت آن کشور را در اختیارش قرار می دهد؟ چرا؟
خیر چون دشمن به دنبال منافع خود می باشد.
- ۳- به نظر شما، چرا اگر کشوری به سلاح علم و دانش مجهز نباشد، نمی تواند قوی شود و در مقابل دشمنانش، مقتدرانه بایستد؟
چون با علم می توان قوی شد و به سلاح های پیشرفته مجهز شد و روی پای خود ایستاد

میرزا تقی خان امیرکبیر یکی دیگر از کسانی بود که در دوره قاجار، کارهای جدی و مؤثری برای نوسازی و اصلاح امور ایران انجام داد؟ ناصرالدین شاه در ابتدای سلطنتش، امیرکبیر را به صدراعظمی منصوب کرد و در اداره کشور به او اختیار کامل داد. در آن زمان، حکومت قاجار با مشکلات بزرگی از قبیل شورش در ایالت ها، دخالت های خارجی، بی نظمی و اختلال امور کشوری و لشکری و خالی بودن خزانه روبه رو بود.

اقدامات امیرکبیر را نام ببرید
امیرکبیر پس از برقرار کردن امنیت و آرامش، اقداماتی را برای نوسازی تشکیلات حکومتی و مبارزه با مفاسد اداری و اقتصادی آغاز کرد. او در سیاست خارجی، توجه ویژه ای به حفظ استقلال کشور داشت و درصدد قطع نفوذ روسیه و انگلستان در ایران بود. یکی از اقدامات امیرکبیر، تأسیس مدرسه دارالفنون بود. او که فرستادن دانشجویان به اروپا را کافی نمی دانست، تصمیم گرفت مدرسه ای به سبک مدرسه های جدید در ایران تأسیس کند تا تعداد بیشتری از ایرانیان علوم و فنون جدید را بیاموزند. او همچنین معلمانی را از کشورهای جز روسیه و انگلیس استعمارگر (مثلاً از اتریش) برای تدریس در مدرسه دارالفنون استخدام کرد. مدرسه دارالفنون مدتی پس از برکناری امیرکبیر و چند روز پیش از قتل او شروع به کار کرد.

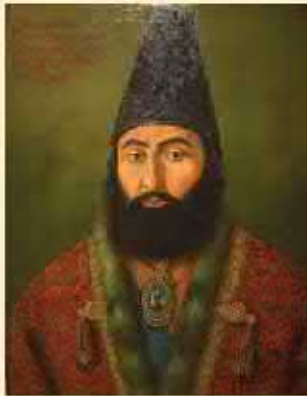

امیرکبیر

ناصرالدین شاه قاجار

به دستور چه کسی امیرکبیر به قتل رسید؟
سرانجام، ناصرالدین شاه که با حدود ۵ سال حکومت ضعیف خود، عامل عقب ماندگی کشور شده بود، تحت تأثیر برخی توطئه چینی ها، دستور قتل امیرکبیر را داد و ایران را از خدمات ارزشمند او محروم کرد.

میرزا تقی خان امیرکبیر در سال ۱۲۲۲ق در فراهان از نواح اراک متولد شد. او به خاطر هوش و استعداد کم نظیرش از همان دوران نوجوانی مورد توجه ابوالقاسم قائم مقام فراهانی (وزیر عباس میرزا و صدراعظم محمدشاه) قرار گرفت و به خدمت دولت درآمد. میرزا تقی خان در دوران حکومت محمدشاه، چندین مأموریت سیاسی را در کشورهای روسیه و عثمانی انجام داد و از نزدیک با کارهایی که دولت های روسیه و عثمانی برای نوسازی و اصلاح امور کشورهای خود انجام داده بودند، آشنا شد.

برخی فعالیت های اصلاحی و اساسی امیرکبیر :

- * منع رشوه خواری و بیسکس گرفتن توسط مقام ها و کارکنان دولت و تعیین حقوق برای آنان؛
- * منع فروش حکومت ایالت ها (پیش از آن، حکومت ایالت ها را به کسانی که پول بیشتری پرداخت می کردند، می فروختند)؛
- * کاهش حقوق و مستمری شاه، شاهزادگان، درباریان و ...؛

- * اصلاح قوانین مالیاتی و وادار کردن زمین داران بزرگ (درباریان و صاحب منصبان برجسته دولتی) به پرداخت مالیات؛
- * تلاش برای ایجاد سپاه منظم و تأسیس کارخانه اسلحه سازی؛
- * اصلاح امور قضایی و توجه جدی به برقراری عدالت و

رعایت حقوق مردم؛

* منع شکنجه متهمان؛

- * احترام به حقوق اقلیت های دینی در عین مبارزه با فرقه های
- ساختگی که با ایجاد اغتشاش و سورش، برخی استان های کشور را ناامن ساخته و زمینه سیاست های استعماری برخی کشورها مانند انگلستان را فراهم می کردند؛

* انتشار روزنامه وقایع اتفاقیه به عنوان اولین روزنامه رسمی ایران؛

* ترجمه کتاب های اروپایی و توسعه چاپخانه؛

* ساختن بیمارستان؛ مقابله با بیماری های مُسری مانند آبله و ویا؛

* سنگ فرش کردن خیابان ها؛

* راه اندازی پست جدید، اداره گذرنامه و ساخت بازار در

تهران.

مدرسه دارالفنون در تهران در سال ۱۲۶۸ق افتتاح شد و بیش از صد دانشجو در رشته های مهندسی، پزشکی و جراحی، فیزیک، شیمی، داروسازی، معدن شناسی، توپخانه، پیاده نظام و سواره نظام در آن مشغول تحصیل شدند. تاریخ و جغرافیا از جمله درس های عمومی این رشته ها بود.

- ۴- الف) انگیزه و اهداف امیرکبیر از اقدامات اصلاحی چه بود؟
 ب) شما کدام یک از اصلاحگری‌های امیرکبیر را مؤثرتر می‌دانید؟ اگر شما جای امیرکبیر بودید، چه کارهایی برای پیشرفت ایران در آن زمان می‌کردید؟
 پ) به نظر شما، چرا امیرکبیر بر استخدام نکردن معلمان و استادان روسی و انگلیسی در مدرسه دارالفنون، اصرار می‌کرد؟
 ۵- چند مورد از اقدامات امیرکبیر را در زمینه زواج عدالت و پیشرفت علمی و فرهنگی بنویسید.
 ۶- به نظر شما با توجه به اصلاحات امیرکبیر، چرا سازه‌زادگان و درباریان قاجار و عوامل وابسته خارجی برای برکناری و قتل امیرکبیر توطئه کردند؟
 چون از حقوق و املاک زیادی که داشتند محروم شدند و منافع آنها به خطر افتاده بود

گسترش مدرسه‌های جدید: ایران مهد برخی مراکز علمی بزرگ (همچون نظامیه‌ها و دانشگاه‌های مشهور مانند جندی شاپور) در طول تاریخ بوده و علوم و فنون متعددی مخصوصاً در زمان اوج تمدن اسلامی، به دست مسلمانان ایرانی و غیر ایرانی تولید شده است. آشنایی اروپاییان با این گنجینه تمدنی که غالباً به زبان‌های فارسی یا عربی نگاشته شده بود، یکی از عوامل رشد علمی و صنعتی آنها پس از قرن ۱۵ به‌شمار می‌رود. این درحالی است که ایران به ویژه در دوره قاجار، به دلایل مختلفی از جمله نالایق بودن برخی حاکمان، شاهد کندی و توقف رشد و نوآوری‌های علمی بود.

در دوره قاجار، نگاه برخی حاکمان داخلی و روشنفکران به پیشرفت‌های کشورهای اروپایی دوخته شده بود. از سوی دیگر، برخی از کشورهای استعمارگر نیز به دلیل منافع خود، در صدد تغییر روش‌های تعلیم و تربیت در ایران بودند تا بتوانند نسل آینده ایران را مطابق با برنامه‌های خود تربیت کنند. در چنین فضایی و پس از آشنایی با پیشرفت‌های ایجاد شده در اروپا، برخی افراد مانند میرزا حسن رشیدی تصمیم گرفتند تا مدارس جدیدی در ایران بر اساس روش‌های جدید تعلیم و تربیت عمومی، تأسیس کنند. بعضی از این مدارس تازه تأسیس شده، متناسب با فرهنگ اروپاییان ساخته شده بود و تفاوت‌های جدی با سبک و فرهنگ تعلیم و تربیت در ایران اسلامی داشت.

عکسی از کلاس مدارس جدید در دوره قاجار

در مدارس جدید، دانش‌آموزان در دوره ابتدایی در سورهایی از قبیل قرآن، شریعت، فارسی، دیکنه، حساب، نصاب (مقدمه زبان عربی)، مهندسی می‌آموختند. در دوره متوسطه نیز همین دروس به اضافه فیزیک، شیمی، ریاضی، جبر، مثلثات، طب، زبان فرانسه، تاریخ و جغرافیا توسط معلمانی که اغلب فارغ‌التحصیل دارالفنون و یا تحصیل کرده اروپا بودند، تدریس می‌شدند.

عکسی از مکتب‌خانه‌ای در اصفهان، در دوره قاجار

در مکتب‌خانه، شاگردان پس از آموختن الفبای عربی به روخوانی قرآن می‌پرداختند. سپس کتاب‌های گلستان و بوستان سعدی و دیگر آثار ادبی و تاریخی را می‌خواندند و نوشتن را می‌آموختند. مکتب‌دار، اصول و فروع دین و احکام دینی و همچنین آداب زندگی را نیز به کودکان یاد می‌داد.

مبارزه با نفوذ و سلطه اقتصادی بیگانگان

کشورهای استعمارگر روسیه و انگلستان علاوه بر اینکه بخش‌های پهنآوری از خاک ایران را از آن جدا کردند، برای نفوذ اقتصادی در کشور ما به رقابت پرداختند. آنها در دوره ناصرالدین‌شاه به امتیازهای اقتصادی* مهمی مانند تأسیس بانک، استخراج معادن نفت، بهره‌برداری از جنگل و شیلات در ایران دست یافتند. صنعت و بازرگانی کشور ما با واگذاری این امتیازها آسیب‌های فراوانی دید. شرکت‌های بازرگانی خارجی که به دنبال بازارهای مصرف جدید بودند، در بیشتر شهرهای ایران شعبه‌هایی تأسیس کردند و به خرید و فروش مشغول شدند. این شرکت‌ها معمولاً کالاهای اروپایی را بدون پرداخت حقوق گمرکی و با حقوق گمرکی بسیار ناچیزی وارد کشور می‌کردند. تولیدکنندگان و بازرگانان ایرانی چون نمی‌توانستند با این شرکت‌ها رقابت کنند، روز به روز ضعیف‌تر و دچار ورشکستگی شدند. فعالیت شماره ۳ به کار بیندیم را انجام دهید.

امتیازهای واگذار شده به روس‌ها در دوره قاجار چه بود؟	امتیازهای واگذار شده به انگلیسی‌ها در دوره قاجار چه بود؟
۱- نیلات شمال، ۲- بانک استقراضی روس، ۳- تشکیل نیروی قزاق، ۴- احداث راه شوسه بین اترلی و فرزین، ۵- قرارداد گمرکی	۱- احداث تلگراف، ۲- رویترز: بهره‌برداری از جنگل‌ها و منابع و معادن ایران به جز طلا و نقره، ۳- کشتی‌رانی در کارون، ۴- بخت‌آزمایی (لوتاری)، ۵- تأسیس بانک شاهنشاهی، ۶- خرید و فروش انحصاری توتون و تنباکو، ۷- داری: استخراج معادن نفت

یکی از شخصیت‌های مذهبی که نقش مؤثری در بیداری مردم ایران و دیگر مسلمانان جهان داشت، سیدجمال‌الدین اسدآبادی بود. سید جمال از فقر و عقب‌ماندگی کشورهای مسلمان و دخالت بیگانگان در امور مسلمانان رنج می‌برد و تلاش زیادی کرد که ملت‌های مسلمان را در برابر استبداد داخلی و استعمار خارجی بسیج کند. از جمله اقداماتی که برای بیداری امت اسلامی انجام داد، انتشار روزنامهٔ عروة الوثقی بود.
چرا مردم مسلمان ایران با واگذاری امتیازات به بیگانگان در دوره قاجار مخالف بودند؟

مردم مسلمان ایران می‌دانستند که واگذاری امتیازهای اقتصادی به روسیه و انگلستان موجب تسلط هرچه بیشتر بیگانگان بر منابع ثروت و بازار کشورشان می‌شود. بنابراین، با واگذاری برخی از این امتیازها، مخالفت کردند. روحانیون که از گروه‌های آگاه‌مورد احترام و اعتماد جامعه ایران در عصر قاجار بودند، رهبری اعتراض‌ها را به عهده داشتند.

نهضت* تنباکو: نهضت تنباکو یکی از گسترده‌ترین جنبش‌های اجتماعی بود که در اعتراض به واگذاری امتیازهای اقتصادی به بیگانگان شکل گرفت. چه بود؟

امتیاز تنباکو چگونه به بیگانگان واگذار شد؟
در دوره ناصرالدین‌شاه، توتون و تنباکو از عمده‌ترین محصولات کشاورزی ایران بود. در آن زمان یک نفر انگلیسی به نام **تالبوت** با پرداخت رشوه به درباریان، امتیاز انحصاری خرید و فروش توتون و تنباکوی ایران را به مدت پنجاه سال به دست آورد. براساس این امتیاز، ایرانیان نمی‌توانستند محصول توتون و تنباکوی خود را به کسی غیر از او بفروشند. در مقابل، تالبوت نیز تعهد کرده بود که هر سال «۱۵ لیرهٔ انگلیس به همراه یک چهارم سود سالانهٔ خود را به حکومت ایران پرداخت کند».

مردم و به ویژه بازرگانان با آگاهی از نتایج زیان‌بار اقتصادی این امتیاز، در شهرهای مختلف شروع به اعتراض آیت‌الله میرزا حسن شیرازی و مخالفت کردند. روحانیان در صف مقدم این اعتراض قرار گرفتند و خواهان لغو امتیاز تنباکو شدند. ناصرالدین‌شاه به خواستهٔ مخالفان اعتنایی نکرد و آیت‌الله میرزا حسن شیرازی، مرجع تقلید شیعیان در سامرا، در حمایت از نهضت، استفاده از توتون و تنباکو را حرام اعلام کرد. این حکم شرعی سبب شد که مردم و حتی کارکنان کاخ ناصرالدین‌شاه، قلیان‌ها را بشکنند و از مصرف توتون و تنباکو خودداری کنند. با اوج گرفتن نهضت، ناصرالدین‌شاه مجبور شد امتیاز را لغو کند و غرامت و خسارت نیز به تالبوت بپردازد. نهضت تنباکو نخستین حرکت جدی مردم ایران برای رهایی از نفوذ و سلطهٔ خارجی و ایستادگی در برابر ستم داخلی بود و پیروزی آن حس اعتماد به نفس و روحیهٔ مقاومت و مبارزه را در مردم تقویت کرد.

۷- الف) دلیل اصلی شکل گیری نهضت تنباکو چه بود؟
 مردم و به ویژه بازرگانان با آگاهی از نتایج زیانبار این امتیاز، در شهرهای مختلف شروع به اعتراض و مخالفت کردند. روحانیان در صف مقدم این اعتراض قرار گرفتند و نخستین حرکت جدی مردم برای رهایی از نفوذ و سلطه خارجی بود و پیروزی آن حسن اعتماد به نفس و روحیه مقاومت و مبارزه را در مردم تقویت کرد.

روحه مقاومت و مبارزه را در مردم تقویت کرد.

فرمان لغو امتیاز توتون و تنباکو

از طهران به اصفهان

اداره تلگرافی دولت علیه ایران

بر حسب امر قَدَر قَدَر بندگان اعلیحضرت اقدس همایون شاهنشاهی روحنا و روح العالمین فداء ابلاغ می شود. بنا به مرحمت و رأفت همایونی نسبت به عموم ممالک محروسه بعد از اینکه معلوم شد که عمل انحصار تنباکو و منوایل آن بر عموم اهالی قدری شاق است و از خاکبای اقدس همایون مستدعی معافی و موقوفی آن شدند برای آسایش خاطر عموم اهالی و رعایا و تکمیل مزید دعاگویی وجود مبارک این انحصار را در تمام ممالک محروسه ایران از امروز موقوف و متروک فرمودند و ضرر و خسارت کمبانی را از مَمَر دیگری معین و مقرر خواهند فرمود که به مرور به کمبانی پرداخته خواهد شد. از تاریخ این تلگراف به بعد عموم اهالی از علما و اعیان و تجار و عموم اطلاع می دهد که تنباکو و توتون و عموم اجناس دخانیه خودشان را به هر کس و به هر قیمت و هر نحو که میل خودشان باشد بیع و شری نمایند و ابتدا به مأمورین و کسان اداره دخانیه اگرچه رئیس آنها یقیناً اطلاع داده است شما هم اطلاع بدهید که حکم از این قرار است و ضمناً به موجب امر همایونی روحنا فدا تأکید می شود مبادا نسبت به مأمورین آنها خلاف قاعده و خلاف احترامی شود که موجب تنبیه و سیاست شدید خواهد شد. مردم هم خودشان را از این زحمت و تحمیل آسوده دانسته به دعاگویی وجود مسعود همایونی و به شکرگزاری مراجع کامله همایون خسروانه بیفزایند و بعضی حرکات جاهلانه را به کلی موقوف نمایند و عرایض شکرانه علمای اعلام به خاکبای مبارک برسند. به تاریخ ۱۷ شهر جمادی الاولی ۱۳۰۹ امین السلطان [صدراعظم]

- #### واژگان سند
- قَدَر قَدَر : بلند مرتبه
 - ممالک محروسه : سرزمین های حفاظت و حراست شده یک پادشاه
 - شاق : کار دشوار و سخت
 - مستدعی : درخواست شده
 - منوایل : انحصاری
 - معافی : عفو کردن، لغو کردن
 - موقوفی : بازداشتن، لغو کردن
 - مَمَر : محل درآمد
 - بیع و شری : خرید و فروش

۸- با راهنمایی دبیر خود متن سند را در کلاس بخوانید و به پرسش های زیر پاسخ دهید :

- الف) فرمان لغو امتیاز توتون و تنباکو توسط چه کسی صادر و توسط چه کسی به مردم ابلاغ شد؟
 ب) فکر می کنید چرا در این فرمان، هیچ اشاره ای به استنباه شاه و حکومت از انعقاد اولیه قرارداد با استعمارگران نشده است و بلکه در مقابل، لغو آن به لطف و مرحمت شاه نسبت داده شده است؟
 پ) در کدام قسمت های فرمان، می توانید تکبر و خودخواهی شاهانه را ببینید؟ آیا فکر نمی کنید که یکی از عوامل پیشرفت مردم هم خودشان را از این زحمت و تحمیل آسوده دانسته به دعاگویی وجود مسعود همایونی و به شکرگزاری مراجع کامله همایون خسروانه بیفزایند و بعضی حرکات جاهلانه را به کلی موقوف نمایند مسلماً وجود چنین شاهانی که هیچگونه حقی برای مردم قائل نبودند و ثروت های کشور را بخشی از ثروت خود می شمردند و فقط در پی خوشگذرانی و زورگویی بر مردم بودند، مانع هرگونه پیشرفتی (ت) وقتی متن این سند را می خوانید چه نکته هایی شما را بیشتر به فکر و می دارد یا توجه شما را جلب می کند؟

بر عهده دانش آموز